

**Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Avropa poeziyasının mövzü,
ideya və forma kontekstində tədqiqi
(XX əsrin I yarısında aparılmış araşdırmalar əsasında)**

Leyla Ramazanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: leylamuellim@gmail.com

Annotasiya. XIX əsrin sonlarından etibarən Avropa ədəbiyyatı nümunələri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmağa başladı. XX əsrin 20-ci illərindən ədəbiyyatşünas alimlərimiz Avropa ədəbiyyatının nəzəri-estetik problemlərini tədqiq etməyə başladılar. Avropa poeziyasında olan janrlar, Şərq ədəbiyyatına məxsus mövzular, oxşar və fərqli məqamlar oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. Avropa poeziyasının öyrənilməsində Əli Sultanlı, Əkbər Ağayev, Mikayıl Rəfili, Məmməd Cəfər Cəfərov və digər alimlərimizin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Məqalədə dövrün siyasi diqtəsi ilə səsləndirilmiş fikirlərə müasir ədəbiyyatşünaslıq prinsipləri baxımından aydınlıq gətirilmişdir. V.Hüqonun İslam dini, Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı şeirləri ilk dəfə araşdırmaya cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: Avropa, poeziya, sonet, himn, Şərq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 20.09.2024; qəbul edilib – 30.09.2024

**The study of European poetry in the context of theme, idea,
and form in Azerbaijani literary studies
(based on research conducted in the first half of the 20th century)**

Leyla Ramazanova

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: leylamuellim@gmail.com

Abstract. Since the late 19th century, samples of European literature began to be translated into Azerbaijani. Starting from the 1920s, literary scholars began to investigate the theoretical and aesthetic problems of European literature. Genres in European poetry, themes from Eastern literature, as well as similarities and differences have been brought to readers' attention. Ali Sultanli, Akbar Agayev, Mikayil Rafili, Mammad Jafar Jafarov, and other scholars have made invaluable contributions to the study of European poetry. The article clarifies the ideas expressed under the political dictates of the era from the perspective of modern literary principles. Victor Hugo's views on Islam and the Prophet Muhammad are discussed.

Keywords: Europe, poetry, sonnet, hymn, East

Article history: received – 20.09.2024; accepted – 30.09.2024

Giriş / Introduction

XX əsrin birinci yarısı Avropa ədəbiyyatının öyrənilməsi və araşdırılması prosesində ilk

mərhələ olmuşdur. Bu mərhələdə Avropa poeziyası və onun ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələ-

rinin yaradıcılığının tədqiqi ilə yanaşı, poetik nümunələrin dərc edilməsi də başlıca yer tuturdu. Ə.Sultanlı, M.Rəfili, Ə.Ağayev kimi tədqiqatçılar Avropa ədəbiyyatını müxtəlif problemlər baxımından tədqiqata cəlb etmişlər.

Azərbaycan tədqiqatçılarının Avropa poeziyası ilə bağlı tədqiqatları şifahi xalq ədəbiyyatından tutmuş müasirlərin yaradıcılığına qədər təhlilə cəlb edilmişdir. Bu baxımdan antik yu-

nan və Roma ədəbiyyatına geniş yer verilmişdir. Çoxəsrlik tarixə malik Avropa poeziyasının ilk nümunələri şifahi xalq ədəbiyyatında formalaşmışdır. Yunan xalq poeziyasında, demək olar ki, nəğmələrin bütün növlərinə rast gəlmək mümkündür. Ən qədim əmək nəğmələri içərişində zəhməti təbliğ edən üzüm yığımı nəğməsi, çoban nəğməsi, cəhrə nəğməsi və s. olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Avropa şeir şəkillərinin tədqiqi. Avropa mənşəli şeir şəkilləri içərisində ən məşhur və çox işlənən janrlardan biri sonetdir. Bu janrın adının yaranması ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Janrın adı Provans mənşəli “sonet”, italyanca “sonetto” sözləri ilə bağlı olub “nəğmə” mənasını bildirir [1, s.411]. Bu ədəbi terminin italyan dilində “səslənmək”, “cingildəmək” mənalarını verən “sonare” sözündən yaranması [2, s.319] barədə də fikirlər vardır. Səsləndirilmiş bütün fikirləri ümumiləşdirdikdə sonetin bir ədəbi janr kimi İtaliyada təşəkkülü, mahiyyətində “nəğmə” anlayışını birləşdirməsi bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Sonet haqqında daha dəqiq və məntiqli qənaətlər ədəbiyyatşünas M.L.Qasparova məxsusdur. O, araşdırmalarında qeyd edir ki, sonetin kökündə bərbəndli kansona və italyan xalq nəğmələri ənənəsi dayanır, 14 misralı bəzi belə nəğmələrdə əvvəlcə hər biri dördmisralı iki bənd, sonra isə altımisralı bir bənd gəlirdi. Qafiyələnmə isə bu cür olurdu: abab abab vqvvq. Sonralar axırıncı bənd iki üçlüyə ayrılmış, nəticədə iki dördmisralı və iki üçmisralı bənddən ibarət italyan soneti formalaşmışdır [2, s.149-150]. Sonetin yaranma tarixi isə XIII əsrə təsadüf edir. Həmin dövrdə ən gözəl sonet müəllifi Dante Aligeyri hesab olunur.

Sonet janrı İntibah dövründə xüsusi önəm qazanmış, ilk poetik yüksəkliyə italyan ədibi, üç yüzdən çox sonet müəllifi Françesko Petrarcanın (1304-1374) yaradıcılığında qalxmışdır.

Avropa xalqlarının poeziyasında sonetin ideya-bədii təkamülünün xüsusi bir mərhələsi ingilis ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Belə ki, on dörd misralı bu lirik janrın daxili strukturunda da fərqli model formalaşmış, nəticədə söz sənətinin tarixinə “ingilis soneti” adı ilə daxil olan poetik

nümunələr ədəbi təcrübədə özünə geniş yer tutmuşdur. İngilis soneti, hər şeydən öncə, üç katrenin olması ilə səciyyələnir, yəni burada hər biri dörd misradan ibarət üç katren verilir, axırda isə iki misralı sonluq gəlir. İngilis sonetin qafiyə quruluşu, əsasən, belədir: abab sdsd efef nn [2, s.412].

Professor M.M.Morozov ingilis poeziyasında sonetin ilk nümunələrini yaradan şairlər kimi T.Uayett və H.Serreyin adını qeyd etmişdir [3, s.276]. Teatrşünas-alim Cəfər Cəfərov da kitabında bu fikirlərə yaxın fikirlər səsləndirmişdir [4, s.190]. İngilis ədəbiyyatında bu janrı ən uca zirvəyə qaldıran isə dahi sənətkar Vilyam Şekspir (1564-1616) olmuşdur. Onun yüz əlli dörd soneti əsrlərdən bəri ədəbi şöhrətini hiyf etməkdədir. Saf sevgi duyğularının ifadəsi, nəcib, humanist qayənin tərənnümü, zamanənin haqsızlıqlarından doğan şair narahatlığı və s. cəhətlər V.Şekspirin sonetlərində özünün dolğun bədii təcəssümünü tapmışdır.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında V.Şekspirə bağlı yüzlərlə məqalə, onlarla tədqiqat işi yazılsa da, onun sonetləri haqqında ətraflı araşdırma aparılmamışdır. İngilis ədibinin daha çox dramaturgiyası tədqiq olunmuşdur. Ə.Sultanlı, M.Rəfili, Ə.Ağayev, M.Məmmədov, C.Cəfərov XX əsrin birinci yarısında ingilis dramaturqu ilə bağlı müxtəlif səpkili araşdırmalar aparmışlar. XX əsrdə V.Şekspir yaradıcılığının ədəbiyyatşünaslığımızda ən böyük tədqiqatçısı Cəfər Cəfərovdur. Daim mətbuatda müxtəlif məqalələrlə çıxış edən alim “Vilyam Şekspir” adlı monoqrafik əsərin müəllifidir. Bu araşdırmada o, ingilis ədibinin həm poeziyasını, həm də dramaturgiyasını geniş şəkildə təhlil etmişdir. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında istər sonet janrı, istərsə də V.Şekspirin

sonetləri lazımcına araşdırılmış, monoqrafiyalar çap olunmuşdur. Şahin Xəlillinin “Şekspirin sonetləri”, Hüseyin Həşimlinin “Azərbaycan poeziyasında sonet və terset”, Seyfulla Əsədullayevin “Azərbaycan poeziyasında sonet janrı: tarixi və nəzəriyyəsi” kitabları bu mövzuda aparılmış dəyərli araşdırmalardır.

V.Şekspirin sonetləri ana dilimizdə tam şəkildə ilk dəfə 1955-ci ildə Tələt Əyyubov tərəfindən rus dilindən çevrilmişdir. Əlbəttə, bu, böyük zəhmətin, gərgin yaradıcılıq işinin nəticəsi idi. Lakin məlumdur ki, bədii əsər, xüsusən şeir, bilavasitə yox, ikinci bir dildən tərcümə edildikdə xeyli itirir, orijinalın bədii-estetik keyfiyyətlərini müdafiə edə bilmir. V.Şekspir sonetlərinin hamısını bilavasitə ingilis dilindən Sabir Mustafayev tərcümə etmişdir. Ana dilimizdə yaranan bədii tərcümələrin hər birinin özünəxas üstünlükləri, poetik tapıntılarını müqayisə edən professor Şahin Xəlilli də orijinaldan edilən tərcümələri daha üstün hesab etmişdir [5, s.17-18].

Sonet janrının bədii xüsusiyyətləri haqqında danışarkən C.Cəfərov sonetin təzadlar üzərində qurulduğuna diqqət yetirmişdir: “*Sonetdə əksər hallarda iki mövzu qarşı-qarşıya qoyulur və nəticədə ümumi bir fikir hasil olur*” [4, s.190]. Bir çox sonetlərdə, o cümlədən V.Şekspirin bu janrdakı əsərlərində gərgin dramatism, insanın daxili aləminin təlatümü aparıcıdır. Sonetin janr özəlliklərindən danışan əksər tədqiqatçılar burada dramatismi, təzadlı fikirlərin varlığını, vahid, poetik qayənin qarşılaşdırma nəticəsində yekun ifadəsini tapdığını müəyyənləşdirmişlər. Fikirlərimizi V.Şekspirin 66-cı soneti əsasında izah etməyə çalışaq:

*Ölüm istəyirəm, dözmürəm artıq,
Baxa bilməyirəm bu puç varlığa.
Nuru pəncəsilə boğur qaranlıq,
Rəzalət yetişər bəxtiyarlığa.*

*Şərəf dustaq olub şərəfsizliyə,
Bəkarət hər yerdə olunur təhqir.
Kütlük aqlə gültür, yalan düzliyə,
Gücün qollarına vurulub zəncir.*

*Yumruqla tıxanır ilhamın ağzı,
Axmaqlıq sayılır düzlük, həqiqət.*

*Nadanlıq geyinib müdrik libası,
Hər yerdə saxtallıq, hər yerdə zillət.*

*Ölüm istəyirəm, çarə budur, bax,
Səni tək qoymağa qıymıram ancaq.*

[6, s.385]

Sonet bütünlüklə təzadlı mühakimələr üzərində qurulmuşdur. Həqiqət və düzliyin cəmiyyətdə bir axmaqlıq sayıldığını, ətrafı nadanlığın bürüdüyünü görən şair bu cəmiyyətdən cismən ayrılmaq istədiyini bildirsə də, sevgilisinə qıya bilmədiyini qeyd etməklə yeni bir təzad yaratmış olur. Daxili dramatism, poetik kontrast isə şeir boyu gözə çarpır – duyum və deyimləri daha da dolğunlaşdıran bir vasitə kimi, yəni buradakı ziddiyyət tezis-antitezis qarşıdurması qədər sərt deyil.

Yarandığı dövrdən etibarən sonetlərdə mövzu-problematika baxımından əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Təşəkkülünün ilk mərhələsində daha çox sevgi duyğuları, məhəbbət mövzusunun ifadəsinə yönələn sonet sonralar ən müxtəlif mövzularda: fəlsəfi, tarixi, sosial-siyasi, mifoloji və s. aspektlərdə yazılmışdır.

Avropa xalqlarının poeziyasına məxsus qədim və zəngin tarixə malik janrlardan biri balladadır. Bu ədəbi janrın adının latıncada “rəqs etmək” mənasını bildirən “ballare” feili ilə bağlılığı, qədim fransız dilindəki “balade”, provansdakı “balada” sözlərinin də analoji qaydada “rəqslə oxunan nəğmə” anlamını daşması elmi fikirdə özünə yer tapmışdır. Balladanın hansı ədəbi növə aidliyi barədə ədəbiyyatşünaslıqda uzun müddətdir ki, fərqli fikirlər səslənməkdədir. Ballada kiçik mənzum hekayə olmaqla süjetin lirik örtükdə təqdimi ilə səciyyəlidir. M.Rəfilə də yuxarıdakı fikrə yaxın fikir səsləndirərək yazırdı: “*Kiçik bir hekayə mənzum şəkilə yazıldığı zaman ballada janrını yarada bilərlər*” [7, s.236]. Son illərin filoloji fikrində növlərəarası janr terminin genişlənməsi ilə paralel olaraq balladanın “lirə-epik janr” kimi dəyərləndirilməsi halları çoxalmışdır. Avropa xalqlarının ədəbiyyatında R.Berns, V.Göte, F.Şiller kimi məşhur şairlər bu janrın ən dəyərli nümunələrini yaratmışlar.

XX əsrin birinci yarısında ədəbiyyatşünaslarımız V.Göte, F.Şiller yaradıcılığını tədqiq etdikləri zaman daha çox onların dramatik növdə

ki əsərlərinin təhlillərinə üstünlük vermişlər. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Avropa poeziyasına məxsus balladanın ilk tərcüməçisi Abbas Səhhət hesab olunur. O, 1912-ci ildə V.Götenin “Ərdə Məlik” balladasını rus dilindən ana dilinə tərcümə edərək “Məğrib günəşləri” kitabının ikinci hissəsində nəşr etdirmişdir [8, s.13-15]. Həmin balladanı son zamanlarda Həmid Arzulu alman dilindən orijinalın şəkil və qafiyə xüsusiyyətlərini saxlamaqla tərcümə etmişdir. H.Arzulu başqa balladaları da tərcümə və nəşr etdirmişdir. Şair Əlihəsən Şirvanlı da alman ədəbiyyatından bəzi nümunələri, xüsusən F.Şillerin “Əlcək”, “Dalğıc”, “Zəmanət”, “Polikratın üzüyü” və s. balladaları orijinaldan tərcümə edərək oxucuların nəzərinə çatdırmışdır [9, s.8-38].

Avropa poeziyası və Şərq təsirinin öyrənilməsi. Avropa xalqlarının poeziyasında qədim dövrdən bugünə qədər müxtəlif mövzular, problemlər öz əksini tapmışdır. Əbədiyaşar məhəbbət, ictimai-siyasi, ailə-məişət mövzuları hər bir dövrün aktual məsələləri olmuşdur. Avropada Şərqə maraq çoxdan olsa da, XVIII əsrin sonunda bütöv bir elm, şərqşünaslıq elmi yarandı. P.B.Şelli “İslam üsyanı”, V.Skott “Talisman”, Ş.Monteskyö “İran məktubları” əsərlərini məhz bu dövrdə qələmə almışlar. Fransız mütəfəkkiri Monteskyönun yaradıcılığını tədqiq edən M.Rəfilinin onun yaradıcılığının ən qiymətli əsərinin “İran məktubları” olduğunu qeyd etmişdir. Alim, həmçinin M.F.Axundzadənin fransız ədibin bəzi fəlsəfi fikirləri ilə “müttəfiq” olduğunu və yaradıcılıqlarındakı oxşarlığı qeyd etmişdir [10]. Belə ki, “İran məktubları” və “Kəmalüddövlə məktubları” əsərlərini tədqiq etdiyimiz zaman hər iki müəllifin məktublaşma ədəbi priyomundan istifadə edərək hökmdarların zülmünü, istibdadını, ağılsız dövlət tədbirlərini, fanatizmi, pul sahiblərinin ikiüzlülüynü, hərisliyini inandırıcı və canlı realist surətlərlə təsvir etdiklərini görürük. Həm Monteskyö, həm də M.F.Axundzadə istər Qərb, istərsə də Şərq istibdad və fanatizminə qarşı mübarizə aparmışlar.

Şərq mövzularında yazılmış ilk güclü əsərlər Fransada yaransa da, XIX əsrdə bu mövzu üzrə qüvvətli sənət inciləri ayrı-ayrı ölkələrdə meydana çıxdı. Bunlardan iki əsərin adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır: ingilis şairi C.Bayronun “Şərq poemaları”, alman şairi V.Götenin

“Qərb-Şərq divanı”. Alman ədibin bu əsəri haqqında XX əsrin birinci yarısında ədəbi tənqidi məqalələr, tədqiqat işləri qismən də olsa, aparılmışdır. Dissertasiyanın müxtəlif yarımfişillərində bu barədə məlumat verilmişdir. Bayronun ədəbi yaradıcılığı, “Şərq poemaları” isə demək olar ki, diqqətdən kənar qalmışdır. Ə.Ağayev, M.Bəktaşlı apardıqları tədqiqatlarda Bayron yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verməklə kifayətlənmiş, bədii əsərlərini, obrazlarını, Şərq motivlərini dərinlən araşdırmamışlar [11; 12].

XIX əsr fransız ədəbiyyatında Şərq xalqlarının mədəniyyətinə, ədəbiyyatına müraciət edən sənətkarlardan Viktor Hüqo həm də böyük şairdir. On üç yaşında ikən ilk şeirlərini yazıb, on səkkiz yaşında artıq “şeir maqistri” adlandırılan şair “Odalar”, “Payız yarpaqları”, “Şüalar və kölgələr”, “Daxildən gələn səslər”, “İntiqam”, “Tamaşalar”, “Dəhşətli il”, nəhayət, 1859-1870-ci illər arasında dördcildlik “Əsrin əfsanəsi” adlı poetik əsərlərini yazmışdır. Dünya ədəbiyyatının əvəzsiz korifeylərindən olan V.Hüqo Şərq mövzusunda yazdığı şeirləri “Şərq motivləri” adı altında kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında fransız ədibinin şeirlərinin ilk tərcüməçisi fransız dilini mükəmməl bilən Abbas Səhhət olmuşdur. Körpəsinin qayğısını çəkən, onun uğrunda ölməyə hazır olan, həssas qəlbli ana obrazı yaradılan üç bənddən ibarət “Yatmış uşaq” şeiri XX əsrin əvvəllərində V.Hüqonun yaradıcılığı ilə tanışlığın ilk addımları idi. Ötən əsrin 20-ci illərindən sonra V.Hüqonun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sürətlənir. 1920-ci illərin sonundan etibarən V.Hüqo haqqında ilk tənqidi məqalələr yazıldı, onun bədii yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən tədqiqat obyektinə çevrildi. V.Hüqonun lirik yaradıcılığını araşdıran ədəbiyyatşünaslarımız, əsasən, “Şərq motivləri” kitabı üzərində dayanmışlar. Qeyd etməliyik ki, “dövrün sözü” tədqiqatçılarımızın bu kitabla bağlı fikirlərində də özünü parlaq surətdə nümayiş etdirmişdir. Rus tədqiqatçılar qərəzli mövqedə dayanaraq türklərə qarşı olan kinli fikirlərindən qaynaqlanaraq bu kitabın əsas və başlıca yazılma səbəbi kimi türk-yunan müharibəsini göstərirdilər. Çox təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, rus ədəbiyyatşünaslarının təsiri altında Mikayıl Rəfilinin və Əli Sultanlı da məqalələrində “Şərq motivləri” kitabı haqqında danışarkən türklərə qarşı “qə-

zəbli və qərəzli” mövqedən çıxış etmişlər [13, s.148]. M.Rəfili məqalələrinin birində yazırdı: “1829-cu ildə Hüqo “Marion Delorm” pyesini yazır, “Şərq poemaları” da yunan xalqının Türkiyə əsarətindən qurtarmaq üçün apardığı azadlıq mübarizəsini tərənnüm edir” [14]. Tədqiqatçı burada mövcud siyasi sistemin ideoloji mövqeyindən çıxış edərək, yunan xalqının türklərə qarşı apardıqları mübarizəni milli azadlıq mübarizəsi kimi qələmə verir.

V.Hüqo yaradıcılığının görkəmli tədqiqatçısı professor Əsgər Zeynalov çox doğru olaraq qeyd edir ki, türklərə qarşı “qəzəb” hissi olan bir çox tədqiqatçılar “Şərq motivləri”nin yaranmasının əsas səbəbini məhz bu dövrdə gedən Türk-Yunan müharibəsində (1821-1829) görür və yaxud şairin bu əsərindən söhbət açarkən, elə təqdim etməyə çalışırlar ki, guya kitab Türk-Yunan müharibəsinə həsr olunmuş şeirlərdən, daha doğrusu, türklərə qarşı yönəlmiş şeirlərdən ibarətdir. Ancaq Hüqonun “Şərq motivləri”nin yaranmasının başlıca səbəbinin Türk-Yunan müharibəsi olduğu ideyası tamamilə yanlış və qərəzli fikirdən başqa bir şey deyildir [15, s.16]. “Şərq motivləri” kitabını şərti olaraq üç hissəyə bölmək olar: Türk-Yunan müharibəsindən bəhs edən şeirlər, ərəb-fars klassiklərinin təsiri ilə yazılan və ya onlara həsr olunan əsərlər və İspaniya, daha doğrusu, Kardova vilayətinə, oradakı mədəniyyətə həsr olunmuş şeirlər. Fransız ədibin bu kitabındakı bəzi şeirlərini təhlil edən professor M.C.Cəfərov Türk-Yunan müharibəsi ilə bağlı hissəyə daha obyektiv münasibət bəsləyərək bu şeirləri əsarətdə olan xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsini əks etdirdiyini bildirir və türklərə qarşı heç bir mənfəi fikir bidirmədən digər mövzuda yazılmış şeirlərin xüsusiyyətlərini araşdırır. V.Hüqonun Şərq mövzusunda yazılmış ən məşhur şeirlərindən biri “Çadra”nı M.C.Cəfərov təhlil edərək onun islam Şərqində hökm sürən qadın hüquqsuzluğuna qarşı kəskin protest etdiyini, qadına qarşı alçaq, vəhşi münasibətləri qamçıladdığı qənaətinə gəlmişdir [16, s.139]. Biz M.Cəfərin bəzi fikirlərilə qismən razılaşıırıq. Belə ki, V.Hüqo “Şərq motivləri” kitabına daxil olan hər bir şeirə bir epiqraf seçmişdir. Bu şeirə V.Şekspirin məşhur “Otello” əsərindən “Bu axşam Allaha dua etmişəm, Dezdemonu?” epiqrafını seçməsi təsadüfi xarakter daşımır. Bu

epiqrafla şair şeirin məzmununu, yaxud necə sona çatacağını təxmini şəkildə olsa da, əvvəlcədən oxucuya xəbər verir. Yolda gedərkən isti olduğu üçün çadrasını açan bacını başqa kişilər görür və namus məsələsində söz-söhbətlərin arasını kəsmək üçün qardaşlara bacılarını öldürməkdən başqa çarə qalmır. Fikrimizcə, V.Hüqo burada Şərq və Qərb mədəniyyətini müqayisə etməyə çalışmışdır. Bir tərəfdə atasız övlad dünyaya gətirən və ölümə məhkum edilən Fantina, digər tərəfdə namus uğrunda öldürülən bacı obrazı V.Hüqonu dərinəndən düşündürmüşdür. Namus, qısqanclıq M. Cəfərin qeyd etdiyi kimi, islamın yox, ümumiyyətlə, Şərqin qanına işləmiş xüsusiyyətdir. İstər Bayronun “Gavur” poemasında, istərsə də “Çadra” şeirində Şərq kişinin namus-qeyrəti, mənlili təsvir olunmuşdur. V.Hüqo “Sevimli Sultanə”, “Sultan Əhməd”, “Lazara” şeirlərində isə yəhudi, xristian qadınlara aşiq olan sultanların mənəvi aləmlərini təsvir etmişdir. Bu hal Şərq aləmi üçün nə təcübləndirici, nə də heyrtləndiricidir. Azərbaycan ədəbiyyatında H.Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsindəki Şeyx Sənan məhəbbəti uğrunda boynuna xaç taxıb, donuz otarmağa belə razılaşıır [17]. Bu, Şərq aləminin məhəbbətə nə qədər dəyər verdiyinin göstəricisidir.

V.Hüqonun “Şərq motivləri” bu mövzuda yazılmış əsərlər və ədibin ümumi yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Şair buradakı şeirlərdən başqa, müxtəlif dövrlərdə də Şərq mövzusunda müraciət etmişdir. Şairin “İran hökmdarı”, “Mən heç zaman Firdovsini görməmişdim” şeirləri bu qəbildəndir.

V.Hüqonun şeir kitabları içərisində adıçəkilən, amma haqqında məlumat verilməyən “Əsrin əfsanəsi”dir. Sovet hakimiyyəti illərində bu kitab haqqında məlumatların verilməməsi çox təbii görünür. Belə ki, bu kitaba islam dini və onun peyğəmbəri Məhəmməd [s.a.s.] haqqında çox qiymətli üç poetik əsər – “Hicrətin doqquz ili”, “Məhəmməd” və “Sidr ağacı” daxil edilmişdir. Son dövr hüquqsunasları bəzi fransız mənbələrinə istinad edərək V.Hüqonun müsəlman olduğunu qeyd edirlər. Ə.Zeynalov fransız dilində tapdığı bir mənbədən belə bir parça verir: “Şairlərin ən parlağı Hüqo müsəlman idi. Heç kəs bilmirdi ki, məşhur Hüqo müsəlman idi... Şübhəsiz ki, onun müsəlman olduğunu mediada [mətbuatda] demək olmurdu. Bu təkrar-

sız poemaların müəllifi Hüqo inam yolunu təsdiq edərək bildirmişdir ki, “Allah təkdir, onun heç bir şərqi yoxdur, Məhəmməd onun elçisidir” [15, s.11]. Bu fikirləri görkəmli ədibin ölüm ayağında dediyi sözlərlə də təsdiq edə bilərik. V.Hüqo kasıblara 50000 frank pul ayırdığını, Allaha inandığını, amma başı üzərində heç bir kilsə xadimini görmək istəmədiyini və bütün dünya vətəndaşlarından ona dua etmələrini istədiyini bildirmişdir [18]. Onun yüz ildən çox, həttə Fransada nəşri qadağan olunan “Məhəmməd” şeirindən bir parçanı ilk dəfə təqdim edirik:

Ağzından dua və zikir heç əskik olmazdı
Çox az yeyər, qarnının üstünə daş qoyardı
Boş durmaz, qoyunlarını sağıb dolanardı
Yerə oturur, paltarlarını özü tikərdi
Artıq gənc deyildi, əvvəlki gücü də
qalmamışdı
Yenə də hər kəsdən daha çox oruc tutardı.
Altmış üç yaşında, bir atəş bürüdü vücudunu
Müqəddəs kitab Qurani bir dəfə daha oxudu
Sonra bayrağı Səidin oğluna təslim etdi.
Onlara: “Artıq aranızdan ayrılmaq vaxtı
gəldi
Allah birdir, həmişə onun yolunda savaşı”,

– dedi [19].

Nəticə / Conclusion

Avropa poeziyasının Azərbaycanda araşdırılmasının yalnız bəzi konturlarına toxuna bildik. Bu araşdırmalardan məlum olur ki, Azərbaycan elmi-nəzəri fikrinin Avropa poeziyası ilə ilk tanışlığı baş verir. Ədəbiyyatşünaslıq Avropa poeziyasını həm tərcümə edir, həm də onu tədqiqata cəlb edir. Avropa poeziyasının ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə olaraq tədqiqi onun məzmununu zənginləşdirir. Bununla da,

Avropa poeziyası və onun ayrı-ayrı nümayəndələri elmi-nəzəri dövriyyəyə daxil olur. Doğrudur, bu araşdırmalarda bir səthilik və sistem-sizlik özünü aydın göstərir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, bu tədqiqatlar müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın ilk nümunələri idi və sonrakı tədqiqatların aparılmasında ilk mənbə rolu oynayırdı.

Ədəbiyyat / References

1. Введение в литературоведение. Под редакцией Г.Н. Пospelова. – Москва: Высшая школа, 1976. – 422 с.
2. Литературный энциклопедический словарь. Под общей редакцией В.М.Комевникова и П.А.Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
3. Cəfərov, C. Əsərləri: 2 cildə, I cild. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968. – 364 s.
4. Xəlilli, Ş. Şekspirin sonetləri. Ş.Xəlilli. – Bakı: Mütərcim, 2009. – 247 s.
5. Şekspir, V. Pyeslər və sonetlər. V.Şekspir. – Bakı: Yazıçı, 1980. – 443 s.
6. Rəfili, M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. M.Rəfili. – Bakı: APİ-nin nəşriyyatı, 1958. – 281 s.
7. Səhhət, A. Məğrib günəşləri: 2 hissədə. 2-ci hissə. – Bakı: Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi, 1912. – 70 s.
8. Şiller, F. Balladalar, şeirlər (alman dilindən tərcümə edən İ.Şirvanlı). – Bakı: Şirvanəşr, 2002. – 60 s.
9. Rəfili, M. Fransız xalqının böyük mütəffəki. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1955, 19 mart.
10. Ağayev, Ə. Bayron. “Yeni yol” qəzeti, 1938, 22 yanvar.
11. Bəktəşi, M. Ölməz sənətkar. “Şərq qapısı”, 1958, 27 yanvar.
12. Sultanlı, Ə. Böyük fransız yazıçısı Viktor Hüqo. – Bakı: “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, 1952, № 3.
13. Rəfili, M. Alovlu vətənpərvər və demokrat. “Kommunist” qəzeti, 1952, 26 avqust.
14. Zeynalov, Ə. Viktor Hüqo. Ə.Zeynalov. – Bakı: Mütərcim, 2001. – 104 s.
15. Cəfər, M. Mütəffəkinin şəxsiyyəti. M.Cəfər. – Bakı: Azərnəşr, 1966. – 216 s.
16. Cavid, H. Pyeslər. H.Cavid. – Bakı: Təhsil, 2017. – 511 s.
17. https://tr.wikipedia.org/wiki/Victor_Hugo
18. http://www.sabah.com.tr/kultur_sanat/2014/04/20/iste-v-hugonun-hz-muhammed-icin-yazdigi-dizeler

**Исследование европейской поэзии в контексте темы, идеи и формы
в азербайджанском литературоведении**
(на основе исследований, проведённых в первой половине XX века)

Лейла Рамазанова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: leylamuellim@gmail.com

Резюме. С конца XIX века образцы европейской литературы начали переводиться на азербайджанский язык. Начиная с 1920-х годов, учёные-литераторы стали изучать теоретические и эстетические проблемы европейской литературы. В европейской поэзии были рассмотрены жанры, темы восточной литературы, а также сходства и различия. Неоценимый вклад в изучение европейской поэзии внесли Али Султанлы, Акбер Агаев, Микаил Рафили, Мамед Джафар Джафаров и другие учёные. В статье разъясняются идеи, высказанные под политическим диктатом эпохи, с точки зрения современных литературоведческих принципов. Обсуждаются взгляды Виктора Гюго на ислам и пророка Мухаммеда.

Ключевые слова: Европа, поэзия, сонет, гимн, восток